

Львівський державний університет
ім. І. ФРАНКА

На правах рукопису

І В А Н О Ч К О
Костянтин Миколайович

**Акцентуація прислівників у сучасній
українській літературній мові**

спеціальність - 10.02.01 - українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дрогобич - 1997

Роботу виконано на кафедрі української мови
Дрогобицького педагогічного інституту ім. І.Франка

- Науковий керівник** - доктор філологічних наук
професор В.Винницький
- Офіційні опоненти** - член-кореспондент НАН України
доктор філологічних наук
професор В.Скляренко
- кандидат філологічних наук провідний
науковий співробітник Інституту
українознавства НАН України
Д.Гринчишин
- Провідна організація** - Прикарпатський державний
університет ім. В.Стефаника

Захист дисертації відбудеться 18 червня 1997 року о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.04.04.12 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Львівському державному університеті ім.І.Франка (290601, Львів, вул. Університетська,1).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Львівського державного університету ім. І.Франка.

Автореферат розіслано 15 травня 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук
доцент

Змежан 3. ТЕРЛАК

Серед різноаспектних проблем акцентології важливе місце посідає дослідження закономірностей і висвітлення тенденцій акцентуації слів різних морфологічних класів. В українському мовознавстві узагальнювальних праць з акцентуації прислівників немає. Певні питання їх наголошування були в полі зору українських лінгвістів. Так, І.Верхратський, І.Огієнко, Л.Булаховський, З.Веселовська, характеризуючи наголос різних частин мови в історичному плані, розглядають деякі проблеми акцентуації прислівників. Історію відіменникових прислівників дослідила В.Гальчук. Окремі питання наголошування прислівників у сучасній українській літературній мові аналізують Л.Гумецька та І.Керницький, А.Іванченко, Д.Баранник, І.Чапля, Л.Коломієць та А.Майборода. Ряд проблем, присвячених акцентуації різних прислівникових утворень, висвітлив В.Винницький: наголошування прислівників, однакових формою з іншими частинами мови, семантична диференціація прислівників за допомогою наголосу, закономірності наголошування прислівників, подвійне акцентування прислівників, відображення діалектної акцентуації прислівників у поезії І.Франка.

Значний внесок у розвиток української акцентології, зокрема історичної, зробив В.Скляренко. Праці вченого є визначальним чинником для подальших досліджень історії акцентуації слів різних морфологічних класів.

Комплексне описання системи наголошування прислівників є **предметом** нашого дослідження.

Мета роботи - схарактеризувати процес становлення і розвитку акцентної системи прислівників, визначити закономірності і тенденції їх наголошування.

Реалізація поставленої мети зумовлює розв'язання таких завдань:

- пояснити акцентуаційні зміни в прислівниках, які відбулися у процесі розвитку української мови;
- проаналізувати залежність акцентуації прислівників від їх морфемної структури;

- з'ясувати місце варіантного наголошування у становленні акцентної системи прислівників;
- визначити значеннєву і семантико-граматичну функції наголосу в прислівниках;
- при відмінності наголошування прислівників у різних словниках уточнити літературну норму.

Об'єктом дослідження є прислівники, які зареєстровані основними лексикографічними працями та багатьма діалектологічними джерелами ХІХ-ХХ ст.

Матеріалом для дисертації послужили лексикографічні джерела (понад 20 різних словників) української мови ХІХ - ХХст.: "Словарь малорусского наречия" А.Афанасьєва-Чужбинського (Спб.,1855), "Словник української мови" П.Білецького-Носенка (К.,1966), "Опыт русско-украинского словаря" М.Левченка (К.,1874), "Малорусско-німецкий словарь" Є.Желехівського і С.Недільського (Львів,1886), "Словарь російско-український" М.Уманця і А.Спілки (Львів,1893-1898), "Русско-малороссийский словарь" Є.Тимченка (К.,1897-1899), "Словарь української мови" за ред. Б.Грінченка (К.,1907-1909), "Правописний словник" Г.Голоскевича (Лондон,1961), "Українсько-російський словник" у 6-ти томах (К.,1953-1963), "Словник наголосів" М.Погрібного (К.,1964), "Словник української мови" в 11-ти томах (К.,1970-1980), "Орфоепічний словник" М.Погрібного (К.,1984), "Орфографічний словник української мови" (К.,1977,1994), "Російсько-український словник" у 3-х томах (К.,1987-1988). Для опису становлення і розвитку акцентної системи прислівників використовувалися акцентовані пам'ятки кінця ХVІ-поч.ХVІІІ ст., діалектологічні праці І.Верхратського, Г.Шил'я, В.Ващенко, "Словник поліських говорів" П.Лисенка (К.,1974), "Словник бойківських говірок" М.Онишкевича (К.,1984), збірник текстів "Говори української мови" (К.,1977), граматики української мови О.Павловського, Я.Головацького, Є.Тимченка, поетичні твори ХІХ-ХХ ст. При дослідженні поетичного наголосу враховується авторське

наголошування, яке не завжди збігається з нормативним. У дисертації використано лінгвістичні дослідження, в яких описано акцентуацію слів сучасної української мови.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві системно досліджено становлення та розвиток акцентуації прислівників сучасної української літературної мови.

Дисертація **актуальна** тому, що в ній описано одну з важливих складових частин акцентної системи сучасної української літературної мови. Результати досліджень можуть бути використані: для подальших студій у галузі історичної акцентології, для уточнення акцентуаційних норм, при укладанні й перевиданні словників (орфоепічного, тлумачного, складних випадків наголошування, словотвірного та морфемного), при написанні підручників та посібників з української мови, при викладанні української мови в загальноосвітній та вищій школі.

Відповідно до мети і завдань дослідження на захист вносяться такі **основні положення**:

1. Акцентуація прислівників є складовою і невід'ємною частиною акцентної системи мови, яка постійно перебуває в динаміці, Базою для її становлення та розвитку стали наголоси в системі слів усіх лексико-граматичних розрядів.

2. Переважна більшість прислівникових дериватів у сучасній українській літературній мові функціонує з наголосом мотивуючих основ. Для них властиве префіксальне, кореневе і суфіксальне наголошування. Найбільшу кількість серед прислівників становлять префіксально-суфіксальні утворення, в яких здебільшого вживається коренева акцентуація. Друге місце за кількістю посідають суфіксальні прислівники, більшість з яких мотивована прикметниками із суфіксальною акцентуацією. У префіксальних утвореннях переважає префіксальне наголошування.

3. Значна частина прислівників у процесі історичного розвитку мови зазнала акцентуаційних змін, що

сприяло становленню та розвитку власне прислівникової акцентної системи, фактор аналогії для якої відіграв домінуючу роль.

4. Наголосова варіантність, що властива різним прислівниковим утворенням, зумовлена як зовнішніми (уплив різних говорів, усного та поетичного мовлення), так і внутрішніми (уплив аналогії, дія відповідних тенденцій, збереження наголосу мотивуючих основ, розщеплення, розширення, переосмислення лексичного значення, асемантизація одного з акцентних варіантів) чинниками. Подвійна акцентуація найхарактерніша для префіксально-суфіксальних прислівників.

5. Акцентна система прислівникових утворень тісно пов'язана з їх морфемною будовою та характером твірної основи.

Апробація дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри української мови Дрогобицького педінституту ім.І.Франка та кафедри української мови Львівського державного університету ім. І.Франка. Основні положення роботи знайшли відображення в 5-ти публікаціях автора, а також відбиті в наукових доповідях на конференціях викладачів Дрогобицького педагогічного інституту (1991-1997). Результати дослідження були викладені у доповідях на: регіональній науково-практичній конференції "Мова і духовність нації" (Львів, 1989), міжвузівській краєзнавчій науково-практичній конференції "900 р. Дрогобичу: історія і сучасність" (Дрогобич, 1991), науковій конференції "Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку", присвяченій 90-річчю від дня народження професора С.Самійленка (Запоріжжя, 1996).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та узагальнень. До дисертації додаються умовні скорочення українських акцентованих пам'яток XVI-XVIII ст., лексикографічних джерел, наукової літератури та поетичних творів XIX-XX ст.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її теоретичне і практичне значення, визначаються об'єкт, мета, завдання і методи дослідження, подається аналіз наукових праць з проблем акцентуації прислівників та формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Непохідні прислівники" досліджується процес становлення і розвитку акцентуації непохідних прислівників. Непохідні (первинні) прислівники характеризуються давністю наголосу. Ті прислівники, у яких перші склади (від-, до-, за-, по-, про-) - генетично колишні прийменники, здавна зазнали перенесення наголосу, з наступного складу кореня на попередній (10)¹ (*відки, доки, проти, поки*). А прислівники, що мають другі склади -да-, -ди-, -ді-, -ли-, функціонують у сучасній українській мові з давнім наголосом на другому складі кореня (9) (*куди, коли, тоді*).

Прислівник *іноді* протягом історичного розвитку мови зазнав значних фонетичних та акцентуаційних змін (*іногда і іногде, іногди, іноді, іноді й іноді*) і в сучасній українській літературній мові функціонує з давнім наголосом на першому складі кореня. Лише поодинокі непохідні прислівники під впливом діалектного, усного та поетичного мовлення у сучасній українській літературній мові вживаються з варіантною акцентуацією (*за завжди і завжди, та кож і тако ж*).

У другому розділі "Префіксальні прислівники" аналізуються акцентуаційні особливості префіксальних прислівників, які функціонують у сучасній українській літературній мові з префіксальним (181) або кореневим (146) наголосом. Вони мотивуються відповідними відмінковими формами іменних частин мови.

Префіксальна акцентуація у прислівниках названого типу є давньою і сформувалася на основі відтягнення наголосу з початкових складів іменників рухомої

¹ Цифра у дужках вказує на кількість прислівників цього типу.

парадигми на прийменники (префікси)² (*вдо сталь, надзелень, обмаль*). За аналогією до них наголошуються: *за між, на сторч, опліч, на взнак, о хрест* і под.

З кореневим типом наголошування функціонують прислівники, мотивовані формами однини знахідного відмінка іменників, у яких виступає однокладова відіменникова чи віддієслівна коренева морфема та префікс *в-(у)-*: *в(у)вєрх, уздо вєж, в(у)край*.

Подальша деривація прислівників цього типу, що творилась приєднуванням до них інших префіксів чи вставки між названими префіксальними і кореневими морфемами ще одного префікса, не приводила до зміни наголосу (*навгад, навряд, повздо вєж*). За аналогією до названих вище прислівників з кореневим типом акцентуації функціонує досить значна група дериватів (*взамін, навздогад, назад*).

У префіксальних прислівниках здавна спостерігається змішування двох типів акцентування (кореневого і префіксального), внаслідок чого значна кількість відіменникових та відзайменникових прислівникових утворень уживається у сучасній українській мові з варіантною акцентуацією, де префіксальному варіантові надається перевага (*навпіл і навпїл, на вскач і навскач, вро зріз і врозріз*).

Змішування двох типів наголошування сприяло також розщепленню чи розширенню лексичного значення, і в таких випадках наголос виконує значеннєву функцію, що простежується ще в українських пам'ятках XVI-XVIII ст.: *зараз* (негаймо, тепер) - *зараз* (за один раз); *ніде* (нема місця) і *ниде* (нема в жодному місці) і под.

Третій розділ "Префіксально-суфіксальні прислівники" охоплює найбільшу кількість адвербіальних утворень (3163), мотивованих словами різних морфологічних класів. Найчи-

²Булаховський Л.А. Вибрані праці: В 5-ти т.-К.,1980.-Т.IV.-С.352.

сельнішими серед них є деривати з кореневим типом наголошування (2232), меншу кількість становлять прислівники з суфіксальною акцентуацією (645) і найменшу - з префіксальною (286). Префіксально-суфіксальні прислівники, як і префіксальні, характеризуються давністю префіксальної акцентуації. Мотивуючі іменникові кореневі морфеми аналізованих прислівників (137) зазнали асемантизації і зараз в основному самотійно (без префіксів) не функціонують: *бе звісти, по шептом, по мацки*.

Усі прислівникові утворення цього типу, що мають префіксальну морфему *ви-* та односкладову кореневу (віддієслівну) морфему, у сучасній українській літературній мові функціонують, як правило, із наголошеним префіксом (*вибриком, вивагом*), крім прислівників *викрута сом, вихиля сом*.

Незначна група прислівникових утворень, мотивованих відповідними відмінковими формами нечленних прикметників (83), за аналогією до відіменникових, які характеризуються давньою префіксальною акцентуацією, у сучасній українській мові вживаються з наголошеним префіксом (*замолоду, зосліну, попросту*).

Декілька відад'єктивних прислівників виступає з префіксальною акцентуацією. Префіксальні морфеми у таких випадках можуть посилювати додаткові семантичні відтінки: *на-* - надмірний вияв ознаки, *по-* -, неповноту вияву, ознаки, *за-* - повторюваність ознаки (*набіло, наглухо, цамертво, насухо, на чисто, поблизько, понизько, посолодко, заново*).

З префіксальною акцентуацією функціонує невелика група прислівників, мотивованих віддієслівними прикметниками, зберігаючи при цьому їхнє наголошування (*виключно, заздрісно, безвихідно, безпомічно, невидано*).

З наголосом на префіксі вживається лише незначна частина відзайменникових прислівникових утворень (7) (*нізащо, навіщо, назовсім*).

З акцентованим префіксом функціонують віддієслівні прислівникові деривати (59), які становлять досить розгалужену групу мотивуючих дієслівних форм та основ з дієслівними коренями:

а) теперішнього часу дійсного способу (*відне'хочу, доне(с)хочу*);

б) колишніми нечленими, дієприкметниками теперішнього часу (*зне хочя, за годя, не хочя*);

в) пасивними дієприкметниками минулого часу з наголошеним префіксом (*ви держано, ви тончено, віддано, замкнено, на grano*);

г) основами з віддієслівними коренями з одним чи кількома префіксами та суфіксами *-ки, -ці* займенникової етимології (*напри сідки, по думки, по мацки, на вхильці, по тайці, при гінці, зави грашки, на(в)по чіпки*). Наголос у прислівниках перших трьох груп є одним із засобів адвербіалізації і закріплюється за цією префіксальною морфемою, що межує з коренем.

Прислівникові деривати, мотивовані відповідними відмінковими формами (родового, знахідного, орудного і місцевого) усіх родів іменників (254) (переважна більшість з них ще не повністю адвербіалізувалася і може вживатися в сучасній українській літературній мові без прийменників), функціонують в основному з давнім кореневим наголосом (*дово лі, до купи, відві ку, відро ду, дора зу; наг ру, надмі ру, наостанок, невпор у, в(у)напустку, врозрядку, наві ки, навшпирьки, попідру ки, в(у)ско ки, навперепони, навтьорки; достатком, навалом, огулом, перехо дом, проїздом; задаром, півголосом, пропідгір'ю; насправжки, перевальці; в(у)купі, наре шті, пово лі, насподі та ін.*).

Найбільшу кількість становлять прислівники, мотивовані прикметниками (1810), у яких наявні префікси *за-, на-, по-, при-, про-, роз-, су-, не-* та суфікси *-о, -ому, -и, -у*, що вживаються з первісним, (кореневим) наголосом (*завізю, забавно, забарно, нагально, насмішувато, натужно, побожно, повторно; по-ведмежому, по-дорожньому, по-*

дружньому; по-козацьки, по-людські, по-українськи; прилюдно, природно, прихильно; пробажливо, роздого, розпунтно, сукупно, суміжно; невпинно, неподобно, несхитно).

Досить численну групу складають прислівники, у яких на сучасному рівні простежується подвійна мотивація (прикметникова та прислівникова), що функціонують, з наголошеним коренем: *довільно, доневне, забагато, завбрго, зависоко, замало, запевно, зарівно, набагато, навечно, навмишне, намарно, напевне(-р), погордо, поокремо, потаємно, похило, невчасно, неухважно, небагацько*.

Незначна група прислівників, мотивованих відповідними відмінковими формами прикметників, зберігає давню кореєву акцентуацію мотивуючих осців (*віддавна, звільна, згорда, востаннє, побогату, подовгу, помалу, потиху*). У частині з них адвербіалізація супроводжувалась повторним, відтягненням наголосу на корінь: *відмаленьку, звисока, згарячу, зглибока, злегка, змолоду, скося, сплюха*.

Префіксально-суфіксальні утворення, мотивовані відповідними числівниковими (38), займенниковими (10) та дієслівними (130) основами, переважно зберігають давній кореєвий тип наголошування: *в(у)чєтверо, в(у)шестеро, поодилиці, уперше, в(у)двадцятьє; по-вашому, по-всякому, поїхньому³; віддалено, відчужено, задоволено, переконано, навлежачки, навсидячки, навстоячки*.

Хоч суфіксальна акцентуація у прислівниках цього типу за кількісним складом посідає друге місце, проте відмінникові префіксально-суфіксальні деривати найрідше вживаються саме з таким наголошуванням (97). Структурному плані вони досить різноманітні й охоплюють прислівникові утворення, мотивовані різними відмінковими

³

Поодинокі відзайменникові прислівники під впливом префіксів (колишніх прийменників) функціонують із відтягнутим (кореневим) наголосом: *по-моєму, по-своєму, по-твоєму*.

формами іменників усіх трьох родів: *дотла, сторчка, скраєчку, догори, згори, щодоби, навкосяка, навтікача, навпростець, назубок, в(у)далину, на-гора, навкруги, заразом, потайком, напівжартома, сторчма; в(у)кінці, нагорі, повесні, пополовці; навпаки, навтямки*. Прислівникове утворення *завчасу* зберігає акцентування родового відмінка однини мотивуючого іменника, яке виникло за аналогією до наголошування форми місцевого відмінка однини на -у(-ю)⁴.

Найбільшу кількість серед префіксально-суфіксальних прислівників з суфіксальною акцентуацією становлять відад'єктивні утворення (481). Усі вони зберігають давню акцентуацію (переважно суфіксальну і дуже рідко флексійну) відповідних мотивуючих основ прикметників (*дотемна, злегенька, полегеньку, потихеньку, по-дитячи, по-молодому; в(у)сліпу, якнайліпше, полегенько, незлічимо, незбагне нно, безконе чно, зарозуміло, суб'єктивно*).

З наголошеним суфіксом функціонує незначна група відчислівникових прислівників (16): *в(у)чотирьох, усімох, в(у)двоє, в(у)двічі, попервах*.

Відзайменникові деривати цього типу (13) вживаються з відтягненим наголосом, зумовленим префіксальною морфемою (*зато го, (на)потому, (на)почому*).

Група віддієслівних утворень (38) також зберігає наголошування мотивуючих основ (*задерев'яніло, здрібніло, замасковано, здивовано; навкидя, перегода*).

Оскільки серед прислівників префіксально-суфіксальні деривати становлять найбільшу кількість, то саме вони внаслідок взаємодії трьох типів наголосу (префіксального, кореневого й суфіксального) зазнавали інтенсивних акцентуаційних процесів.

⁴ Складенко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови. - К., 1983. - С.30.

Відіменникові утворення за походженням є найдавнішими. Переважна більшість з них функціонує з давнім кореневим, суфіксальним та префіксальним наголошуванням, яке сформувалося на основі іменникової акцентної системи.

Прислівники з префіксальним типом наголошування під впливом прислівникових дериватів з кореневою акцентуацією впродовж історичного розвитку зазнавали змін у наголошуванні (перенесення наголосу на кореневу морфему). Тому частина з них (15) зареєстрована сучасними лексикографічними джерелами з варіантним наголосом, де префіксальне акцентування виступає як рекомендоване, а кореневе - як допустиме (*безперестану і безперестану, упереміжку і упереміжку, уперемішку і уперемішку, підстрибом і підстрибом; за очі і заочі, за світло і засвітло, зна скоку і знаскоку, надо коло і надоколо* та ін.).

Акцентуаційний процес не завершився і для прислівників з кореневим типом акцентуації, які найменше зазнали вагань у наголошуванні, хоч становлять набагато більшу групу в порівнянні з прислівниками, що характеризуються префіксальним типом наголошування (*наїздом і наїздом, нахрапом і нахрапом*).

Окремі прислівники цього типу за аналогією до мотивуючих іменників функціонують з варіантним наголошуванням у межах кореневої морфemi (*попереду і попереду, попідвіконню і попідвіконню*).

Взаємодія трьох типів наголошування у префіксально-суфіксальних прислівникових дериватах привела до рідкісного явища в акцентуації - вагання у наголошуванні між дистантними морфемами (*в(у)пам'ятку, і в(у)пам'ятку, невпам'ятку і невпам'ятку, наприкінці і наприкінці*).

У поодиноких випадках виступає семантико-граматичне розмежування за допомогою наголосу. Так, утворення з варіантним наголосом (*випадком і випадком*) засвідчене сучасними словниками у значенні прислівника, а з наголосом на корені (*випадком*) - у функції вставного слова.

Серед префіксально-суфіксальних прислівників з варіантною акцентуацією у сучасній українській літературній мові найбільш типовими є відад'єктивні утворення (понад 30).

З двояким наголошуванням, де префіксальному акцентуванню надається перевага, вживається незначна група прислівників (*накриво і накриво, нарівні і нарівні*). З такою ж акцентуацією побутує ще декілька прислівників, зберігаючи при цьому наголос мотивуючих прикметників: *затишно і затишно (незатишно і незатишно), ніяково і ніяково, поза очно і поза очно*.

Найчисленнішу групу становлять відприкметникові деривати з рекомендованим кореневим акцентним варіантом (22), а суфіксальне і префіксальне (рідко) наголошування вважається допустимим: *звисока і звисока, зокрема і зкрема, сповна і сповна (несповна і несповна), запашно і запашно, невисоко і невисоко, неглибоко і неглибоко*.

Варіантний тип наголошування мають і прислівники, мотивовані прикметниками з двоякою акцентуацією: *невидимо і невидимо, полицарськи (-ому) і полицарськи (-ому), по-простому і по-простому*.

Найменшу підгрупу складають прислівники, у яких простежується вагання у наголошуванні між дистантними афіксальними морфемами (що не завжди підтверджується практикою літературного мовлення): *догола і догола, наголо і наголо*.

Поодиноким є випадок варіантності у наголошуванні суміжних суфіксальних морфем (*по-весняному і по-весняно му*), що зумовлене двояким акцентуванням мотивуючого прикметника. Сучасні лексикографічні джерела засвідчують тільки два відчислівникові прислівникові утворення, які функціонують з варіантною акцентуацією: *надвоє і надвоє, натроє і натроє*.

Сучасні лексикографічні джерела засвідчують тільки два відчислівникові прислівникові утворення, які функціонують з варіантною акцентуацією: *надвоє і надвоє, натроє і натроє*.

У декількох префіксально-суфіксальних прислівниках наголос виконує значеннєву функцію: *ви гідно* (корисно) - *ви гідно* (зручно); *не ви гідно* (без користі) - *не ви гідно* (незручно); *до чиста і до чиста* (до повної чистоти) - *до чиста і до чиста* (нічого не залишаючи).

У четвертому розділі "Суфіксальні прислівники" досліджується розвиток акцентуації суфіксальних адвербіальних дериватів, яких порівняно з префіксально-суфіксальними набагато менше (2060). Вони функціонують з двома типами наголошування: кореневим (870) та суфіксальним (1190). Усі в основному зберігають акцентуацію мотивуючих основ, що належать до різних морфологічних класів.

Прислівникові утворення, мотивовані відповідними іменниковими формами родового та сучасними і давніми формами орудного відмінків, у яких наявні переважно односкладові корені, виступають з давньою кореневою акцентуацією (88): *до ма, дуба, руба, дрлу; ласкою, брком, валом, даром, духом, літом, плазом, скоком, але тельмом*.

З кореневим наголошуванням уживається значно більша кількість відад'єктивних утворень (741). Вони зберігають здебільшого акцентуацію відповідних мотивуючих прикметників (похідних і непохідних): *багато, возко, дійсно, добре; вічно, слізно, туманно, масляно, болісно, ма сово, ле гшенько*. З кореневим типом акцентуації функціонує і значна група прислівників, що уживається з відтягненим наголосом⁵: *блїдо, тісно, близько, брязко, жалибно, бе режно, говірко, головно, голосно, зелено, го мінко*.

Тільки незначна кількість відчислівникових та відзайменникових суфіксальних прислівників (19) у сучасній українській мові уживається з кореневим наголосом (вони

⁵ Винницький В.М. Наголошування суфіксальних відприкметникових прислівників // Укр. мова та л-ра в школі. - К., 1986. - №12. - С.24.

зберігають, наголос мотивуючих основ): *перше, саме, такеньки, тутеньки*.

Прислівникові утворення на *-ма*, мотивовані словами різних лексико-граматичних класів і оформлені за аналогією до форм орудного відмінка двоїни (що мало безпосередній вплив на становлення їхньої акцентуації), у процесі історичного розвитку мови набули як кореневого, так і суфіксального наголошування. Лексикографічні джерела кінця XIX-поч.XX ст. надавали перевагу суфіксальному наголосу. У сучасній українській літературній мові у них закріпилася переважно давня коренева акцентуація: *бізма, їдьма, лізма, ніцьма, сидьма, стійма, але сліпма, стойма, торчма*.

(22) Декілька дериватів, мотивованих колишніми нечленними формами активних дієприкметників, унаслідок адвербіалізації зазнали відтягнення наголосу на кореневу морфему: *лежачи (лежачки), сидячи (сидячки), стоячи (стоячки)*.

Із суфіксальною акцентуацією вживається більша кількість суфіксальних прислівників (1190), ніж з кореневою. Ці адвербіальні утворення мотивуються словами різних морфологічних класів і зберігають переважно їхнє акцентування.

Відіменникові прислівники (91) мають тенденцію до наголошування суфіксальних морфем (флексійного походження), якщо останні стоять після інших дериваційних суфіксів: *біжкя, голяка, скочака, сторчака; самотою, сліпцею; бігцем, живцем, манівцем, пічком, правцем, разком, слідком, тупцем, хапком, хильцем, цапком, але тишком, нишком*. В українській мові XIX ст. прислівники цього типу функціонували ще з кореневим наголошуванням, а в південно-західних говорах деякі з них і понині вживаються, з акцентованим коренем (*силком, тайком, тупцем, хватком, цілком*).

У відад'єктивних прислівникових дериватах також переважає суфіксальне наголошування (1075). Вони зберігають наголос мотивуючих основ, у яких наявні суфікси

кваліфікатори і модифікатори (-лив- (- ливн-), -ст-, -ов-, -ичн-, -ічн-, -ев-, -ивн-, -іш(-ій-), -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -уват-, іст-, -енн- та, ін.): *брехливо, щасливо, барвисто, казково, патріотично, ритмічно, басовито, кришталеве, коштовне, інтенсивно, кунеряво, сліпуче, слухняно; дрібніше, хутчій, легенько, тихесенько, темнісінько, жовтувате, зеленасто, блаженно.*

Деякі прислівників цього типу (11) (на відміну від мотивуючих прикметників) на ґрунті української мови зазнали відтягнення наголосу: *крижано, мідяно, мовчазно, нищівно, п'яно, рвачко, скляно, сором'язно, чарівно.*

У сучасній українській літературній мові функціонує незначна група відзайменникових прислівників. Частина з них зберігає акцентуацію мотивуючих основ, а кілька дериватів уживається зі зміщенням на суфікс наголосом (*кудою, сюдою, тудю*).

Прислівникові утворення різної мотивації на -ома зберігають давній наголос форм орудного відмінка двоїни рухомої парадигми іменників чи аналогічних до них форм: *жартома, кидькома, крадькома, кружкома, мелькома, смеркома, тайкома, хапкама, хватькома, швидкома.*

Хоч суфіксальні прислівники за кількісним складом і посідають друге місце, проте акцентуаційні процеси у них майже завершилися. Тому в сучасній українській мові з варіантним наголошуванням функціонує їх незначна група. Взаємодія двох типів акцентуації у названих прислівниках спричинилась до різних варіантів. У частині відіменникових утворень адвербіалізація не привела до стабілізації наголосу, тому вони функціонують з двоюрідним наголошенням: *лагідком і лагідком, шкереберть і шкереберть, дарма і дарма, не редом і передом, слідом і слідом, часом і часом.* В інших прислівникових дериватах унаслідок адвербіалізації виступає семантико-граматична функція наголосу. Тому в іменниках наголошується корінь (*бігом, гуртом, загалом, кругом*), а в прислівниках - суфікс (*бігом, гуртом, загалом, кругом*).

У поодиноких випадках наголос виконує значеннєву функцію. Так, у сучасній українській мові прислівник *шкода* з кореневим наголосом уживається зі значенням "жаль", а з наголосом на суфіксі (*шкода*) - у значенні "даремно, марно, некорисно"; прислівник *верхом* з наголосом на корені функціонує зі значенням "по верхній частині, у верхній частині чого-небудь", а з акцентованим суфіксом - у значенні "верхи"; прислівник *ліг(ж)ма* з наголошеним коренем має значення "лежнем", а з суфіксальним наголосом уживається у значенні "горизонтально".

Акцентуаційні процеси продовжуються у відприкметникових утвореннях, унаслідок чого в українській мові функціонує група прислівників (11) з варіантним наголошуванням. Воно зумовлене незавершеністю акцентуаційних змін. Рекомендованим для них виступає акцент на першому складі кореня, який виник під впливом південно-східних говорів, а наголос на другому складі кореня (або на суфіксі) зумовлений впливом південно-західних: *боляче і боляче, дешево і дешево, весело і весело, високо і високо, гаряче і гаряче, глибоко і глибоко, хороше і хороше, червоно і червоно*.

Варіантне акцентування спричинилося до розщеплення семантики у відзайменниковому прислівнику *якось*: *якось* (невідомо як, як-небудь) - *якось і якось* (одного разу, колись).

У заключній частині роботи подаються висновки та узагальнення:

1. Акцентна система прислівників сучасної української літературної мови сформувалася на базі акцентної системи слів усіх лексико-граматичних класів і досить тісно з нею пов'язана. Вона має безпосередній зв'язок і з морфемною структурою та характером твірної основи прислівників. Більшість прислівникових утворень зберігає акцентуацію мотивуючих основ, проте у процесі історичного розвитку мови вони витворили свою власну акцентну систему.

2. З акцентуаційного погляду непохідні прислівники характеризуються давністю наголосу. Прислівникові

утворення, у яких перші склади кореня - генетично колишні прийменники, функціонують з наголосом на першому складі. Адвербіальні деривати, у яких другі склади - архаїчні суфікси займенникового походження, характеризуються його наголошеністю.

3. Префіксальні прислівники відзначаються давністю префіксального і кореневого наголосу. У ранніх дериватах цього типу (на сучасному етапі їх кореневі морфеми характеризуються зв'язаністю) префіксальна акцентуація зумовлена праслов'янським фонетичним явищем, а в прислівниках пізнішого творення - аналогією до згаданих вище. З корневим типом акцентуації побутують прислівники, у яких корені семантично більш прозорі, а префікси не здатні перетягувати на себе наголос.

4. Серед префіксально-суфіксальних прислівників найменшу кількість становлять деривати з давньою префіксальною акцентуацією. Вони, як і префіксальні, мотивовані переважно зв'язаними коренями. Частина відад'єктивних прислівників виступає із перенесеним на префікс наголосом.

З корневим наголошуванням уживаються відіменникові та відприкметникові прислівники, мотивуючі основи яких зберегли семантичну прозорість і можуть самостійно функціонувати в мові (тільки поодинокі на синхронному зрізі зазнали десемантизації). Найчисленнішими серед них є відад'єктивні прислівникові деривати, які зберігають акцентування мотивуючих коренів. Відчислівникові та віддієслівні утворення переважно вживаються з корневим типом наголошування. Незначну групу становлять відприкметникові та відзайменникові прислівники з відтягненим (корневим) наголосом.

Префіксально-суфіксальні деривати з суфіксальною акцентуацією займають друге місце. Вони також в основному зберігають наголошування твірних основ.

5. Суфіксальні прислівники загалом функціонують з акцентуацією мотивуючих основ, які належать до різних

лексико-граматичних розрядів. Кореневе наголошування у суфіксальних прислівниках є давнім. Проте значна група відад'єктивних прислівників уживається з новим (кореневим) наголосом. Адвербіалізація деяких утворень з віддієслівними кореневими морфемами теж зумовила переміщення наголосу. Усталилась акцентуація і в прислівниках на **-ма**. Усі вони, крім *спілма*, *стойма*, *сторчма*, зараз уживаються з наголошеним коренем.

Однак більшість суфіксальних прислівників функціонує з суфіксальною акцентуацією, яка також є давньою. Відіменникові прислівникові утворення, у яких, крім суфіксальних морфем флексійного походження (**-а**, **-ом (-ем)**, **-ою(-єю)**), наявні й інші дериваційні суфікси (або утворення з суфіксом **-ома**), у сучасній українській літературній мові характеризуються стабільним суфіксальним наголошуванням. Найчисельнішими серед них є відприкметникові утворення, що зберігають наголошування мотивуючих основ. Декілька прислівників (на відміну від мотивуючих прикметників) на ґрунті сучасної української мови зазнали зміщення наголосу.

6. Становлення акцентної системи прислівників, яке відбувалось упродовж тривалого історичного періоду, супроводжувалось узасвідією всіх типів наголошування. Це зумовило появу акцентних варіантів, які охопили всі структурні типи прислівників і які виникли в основному під впливом територіальних діалектів. Функціонування двоякого наголошування спричинилось до різних явищ: розщеплення, розширення чи переосмислення значень та закріплення за наголосом значеннєвої або семантико-граматичної функції.

7. Наявність у морфемній структурі прислівників двох або більше префіксів (суфіксів, крім тих, що співвідносні з флексіями іменних частин мови) не зумовила переміщення акценту на периферійні щодо кореня морфемі.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Наголошування відіменникових префіксально-суфіксальних прислівників // Дивослово. - К., 1996. - № 3. - С.15-17.

2. Акцентна характеристика префіксально-суфіксальних прислівників, мотивованих прикметниками // Збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С.Самійленка "Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку". - Запоріжжя, 1996.-Ч.2. - С. 30-32.

3. Акцентна характеристика українських медичних термінів // Славістичні записки "Термінознавство як одна з проблем слов'янської філології". - Тернопіль, 1996. - С. 25-26 (у співавторстві з В. Винницьким).

4. Правильне наголошування прислівників - один із компонентів культури мовлення // Збірник тез доповідей регіональної науково-практичної конференції "Мова і духовність нації". - Львів, 1989. - С. 93-94.

5. Акцентуація непохідних прислівників української мови // Збірник тез доповідей міжвузівської краєзнавчої науково-практичної конференції " 900 р. Дрогобичу: історія і сучасність". - Дрогобич, 1991. - С. 124-125.

Здано до набору 24.04.97. Шрифтом Times New Roman.

Формат 60x84/16. Папір друкарський. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 1,16. Ум. Фарбова. бітків 1,39. Тираж 100. Зам. № 1197.

Дрогобицька міська друкарня Львівської обл.

231720 м. Дрогобич, вул. І. Мазепи, 7

Ivanohko K. Accentuation of adverbs in modern Ukrainian literary language.

The Candidate dissertation on Philology, speciality 10.02.01 - the Ukrainian language, Drohobych Ivan Franko Teacher Training Institute, 1997.

In the dissertation the process of formation and development of the accentual system of adverbs in modern Ukrainian is investigated on the basis of lexicographic, dialectologic sources of the Ukrainian language of the XIX - XX centuries, as well as poetic works of the XIX - XX centuries:

Иваночко К. Акцентуация наречий в современном украинском литературном языке.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык, Дрогобычский государственный педагогический институт им. И.Франко, 1997.

В диссертации на материале лексикографических и диалектологических источников украинского языка XIX - XX вв., поэтических произведений XIX - XX вв., акцентированных памятников конца XVI - нач. XVIII вв., лингвистических трудов, в которых описано акцентуацию современного украинского языка, исследуется процесс становления и развития акцентной системы наречий современного украинского языка.

Ключові слова: наголос, акцентуація, акцентуаційний розвиток, акцентний варіант.

Здано до набору 24.04.97. Підписано до друку 30.04.97.
Формат 60x84/16. Папір друкарський. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,16. Ум. Фарбовідбитків 1,39. Тираж 100. Зам N 1190

Дрогобицька міська друкарня Львівської обл.
293720 м. Дрогобич, вул. І. Мазепи, 7.

436455

AB 37.987